

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ*

Οταν ο Meillet, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1912: 133), εισήγαγε την έννοια της *γραμματικοποίησης* (grammaticalisation), δεν μπορούσε να φανταστεί ότι η ιδέα του αυτή για ένα φαινόμενο που έτσι κι αλλιώς ήταν γνωστό¹, ότι δηλαδή ορισμένα γραμματικά στοιχεία της γλώσσας προέρχονται από λεξικές μονάδες, θα γινόταν η βάση για να αναπτυχθεί στο β' μισό -πιο συστηματικά στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και μέχρι τις μέρες μας- ο ομώνυμος θεωρητικός χώρος, ο οποίος έχει απασχολήσει διεθνώς πλήθος ερευνητών και έχει δημιουργήσει ένα ισχυρό θεωρητικό ρεύμα στο πλαίσιο μιας νέας συλλογιστικής για την ερμηνεία της γλωσσικής μεταβολής.

Στην παρούσα εργασία θα εκθέσω πολύ συνοπτικά τις κυριότερες θέσεις των υποστηρικτών αυτού του ρεύματος, στην παλαιότερη και νεότερη φάση του, σε συνδυασμό με τα προβλήματα και τις γενικότερες εκτιμήσεις που ανέδειξε παράλληλα η γόνιμη κριτική προσέγγιση του θέματος.

Ο όρος *γραμματικοποίηση* χρησιμοποιείται σήμερα ως εξής (Hopper & Traugott 1993: 1-2):

α) για να δηλώσει τη μετατροπή μιας μονάδας με λεξικό περιεχόμενο (αυτόνομη λέξη ή φράση) σε γραμματική/λειτουργική μονάδα καθώς και την εξέλιξη μιας ήδη γραμματικής μονάδας σε μονάδα με πιο ενισχυμένο γραμματικό φορτίο:

1. ελλην. *ας* (δείκτης προτροπής, παραχώρησης, υπόθεσης στη Νέα Ελληνική) < *άφες* (αρχ. ελλην. *αφήμι*) (Nikiforidou 1996)
2. μεσαιων. ελλην. *θέλω/θέλει* (δείκτης τροπικότητας και μέλλοντος χρόνου) < αρχ. ελλην. *θέλω* («επιθυμώ» κ.λπ.) (Tsangalidis 1999, Χειλά-Μαρκοπούλου 2001, Joseph & Pappas 2002)

* Ευχαριστώ τη συνάδελφο Αμαλία Μόζερ για τις εύστοχες παρατηρήσεις της.

1. Για την ενασχόληση με αρκετά από τα θέματα που εμπεριέχονται στην υπόθεση της γραμματικοποίησης κατά την παλαιότερη περίοδο και κυρίως τον 19^ο αι. βλ. την Εισαγωγή των Heine, Claudi, & Hünemeyer (1991).

3. σύγχρ. γαλλ. *pas* (δείκτης άρνησης) < αρχ. γαλλ. ουσιαστικό (*le*) *pas* "το βήμα" (Hopper & Traugott 1993: 58 κ.α.)
4. σύγχρ. αγγλ. *will* (δείκτης μέλλοντα) < αρχ. αγγλ. ρήμα *I will* "επιθυμώ" (Tsangalidis 1999)
5. σύγχρ. αγγλ. *while* (χρονικός και εναντιωματικός δείκτης) < αρχ. αγγλ. *þa hwile þe* «κατά το χρονικό διάστημα που» (Hopper & Traugott 1993: 4). Πρβλ. το νεοελλην. *ενώ* από την αρχ. ελλην. χρονική φράση *εν ω χρόνω*.
6. νεοελλ. ένας *μία*, *ένα* (αόρ. δείκτης) από το ομώνυμο αρχ. ελλην. αριθμητικό (Chila-Markopoulou 2000)

β) Υπό ευρύτερη έννοια ο όρος σημαίνει τη διαδικασία κωδικοποίησης ορισμένων γραμματικών εννοιών ή λειτουργιών. Για παράδειγμα, η έννοια της οριστικότητας γραμματικοποιείται με διαφόρους τρόπους στις γλώσσες: στην Ελληνική μέσω κυρίως του οριστικού άρθρου, ενώ στην Τουρκική, στην οποία δεν υπάρχει οριστικό άρθρο, μέσω του επιθηματικού μορφήματος /I/ *körek* "σκύλος", αλλά (*bu*) *köreğ-i* "(αυτός ο) σκύλος".

γ) Σημαίνει τη διαμόρφωση συγκεκριμένων θεωρητικών αρχών, βάσει των οποίων επιδιώκεται μικροσκοπικά η ερμηνεία της παραπάνω διαδικασίας και μακροσκοπικά η ερμηνεία φαινομένων γλωσσικής μεταβολής. Η σχέση των δύο εννοιών, γραμματικοποίησης και γλωσσικής μεταβολής, είναι στενή -ακόμη και όταν εννοείται συγχρονικά, δηλ. ως μέσο με το οποίο ελέγχεται ο βαθμός γραμματικότητας διαφόρων στοιχείων ενός συστήματος². Ωστόσο, πρόκειται για σχέση μονομερούς εξάρτησης, αφού κάθε φαινόμενο γραμματικοποίησης είναι προϊόν γλωσσικής μεταβολής, το αντίστροφο όμως δεν ισχύει (κάθε γλωσσική μεταβολή δεν είναι προϊόν γραμματικοποίησης). Αυτό συνιστά προφανώς εμπόδιο για να θεωρηθεί η γραμματικοποίηση ολοκληρωμένο θεωρητικό πρότυπο που θα ερμήνευε κάθε φαινόμενο γλωσσικής μεταβολής.

Στην κλασικότερη, πιο ενδοσυστηματικά (κυρίως μορφοσυντακτικά) προσανατολισμένη εκδοχή της (Lehmann 1985, 1995), η προτεινόμενη ερμηνεία για τη διαδικασία της γραμματικοποίησης συνίσταται από ένα σύνολο αρχών/κριτηρίων, με τα οποία μπορεί να ελεγχθεί η μεταβολή ορισμένων μονολεκτικών ή φραστικών λεξικών μονάδων σε γραμματικά εργαλεία. Υπενθυμίζουμε ότι με τα κριτήρια αυτά, τα οποία κινούνται στον συνταγματικό και παραδειγματικό άξονα των σχέσεων των γλωσσικών μονάδων, ελέγχεται η φωνολογική και σημασιολογική ανεξαρτησία μιας μονάδας, η συνταγματική της εμβέλεια, ο βαθμός συνοχής της μέσα στο παράδειγμα ή στην συνταγματική της αλληλουχία, η κινητι-

2. Η Μόξερ (1993) παρατηρεί σωστά ότι μια συγχρονική προσέγγιση στο πλαίσιο της γραμματικοποίησης (π.χ. για τον έλεγχο της γραμματικότητας του *έχω* στις διάφορες νεοελληνικές χρήσεις του) δεν μπορεί να είναι απαλλαγμένη διαχρονικών αναγωγών, με ό,τι αυτό σημαίνει για τον αυστηρό διαχωρισμό συγχρονικής και διαχρονικής θεώρησης της γλώσσας.

κότητά της. Αυτό που υπαινίσσονται τα κριτήρια είναι ότι, κατά τη διαδικασία της γραμματικοποίησης ενός αυτόνομου λεξικού στοιχείου -διαδικασία σταδιακή, συγκεκριμένη και περιορισμένη από τη φύση της-, μεταβάλλεται το βασικό σημασιολογικό του περιεχόμενο, ενδεχομένως η φωνολογική-φωνητική του ακεραιότητα, και οπωσδήποτε η αυτοτέλειά του, αφού συνδέεται στενότερα και εξαρτάται από συνεμφανιζόμενα και δομικώς σχετιζόμενα στοιχεία, ενώ παράλληλα σταθεροποιείται η θέση εμφάνισής του (παρ. 1-5). Ανάλογη πορεία είναι δυνατόν να ακολουθήσει ένα γραμματικό στοιχείο, το οποίο μέσω της γραμματικοποίησης ενισχύει τον βαθμό γραμματικότητάς του (6)³. Έτσι, η εμπειρία από τον εντοπισμό και την ανάληψη παρόμοιων φαινομένων σε πολλά γλωσσικά συστήματα έδειξε ότι, σύμφωνα με το θεωρητικό αυτό πλαίσιο, μπορεί να ερμηνευτεί η προέλευση βοηθητικών ρημάτων από κανονικά ρήματα⁴, προθέσεων από ονόματα⁵ ή επιρρήματα, άρθρων από αντωνυμίες ή άλλα στοιχεία, συνδέσμων από ουσιαστικά ή ονοματικές φράσεις κ.ο.κ.⁶ Η διαπίστωση ότι ορισμένες λεξικές μονάδες τείνουν να μεταβάλλονται με ένα συστηματικό τρόπο σε γραμματικές αλλά και κάποιες ήδη γραμματικές να μετακινούνται σε άλλους, διαφορετικής ισχύος και εμπέλειας, γραμματικούς ρόλους, αποδεικνύει, μεταξύ άλλων, τη μη στεγανότητα των κατηγοριών εν γένει. Πράγματι, το συμπέρασμα αυτό, που θέτει υπό αμφισβήτηση την παραδεδομένη άποψη για την κατάταξη των γλωσσικών μονάδων σε διακριτές κατηγορίες, έχει επισημανθεί ως ένα από τα ανατρεπτικά στοιχεία της γραμματικοποίησης, όπως προέκυψε από τις σχετικές αναλύσεις αλλά και τον όλο επιστημονικό διάλογο που έχει αναπτυχθεί γύρω από το θέμα (βλ. Traugott 1999: 178).

Στην προώθηση του θεωρητικού ρεύματος που εξετάζουμε καθοριστικός υπήρξε, από ένα σημείο και πέρα, ο ρόλος εκείνων (Traugott, Hopper, Heine, κ. ά.) οι οποίοι ανέδειξαν ή επανέφεραν στο προσκήνιο πολλούς μηχανισμούς γλωσσικής μεταβολής, που είναι συνυφασμένοι ή υποκρύπτονται σε μια διαδικασία γραμματικοποίησης: επανανάληψη δομής, αναλογική επέκταση, μορφοφωνολογικές αλλοιώσεις κ.λπ. Επιπλέον, στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν την αφετηριακή αιτία της γραμματικοποίησης τόνισαν ιδιαίτερα τον σημασιολογικό και κυρίως τον πραγματολογικό και στη συνέχεια τον γνωστικό παράγοντα (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991, Heine 1993, Traugott & Heine (eds.) 1991, Hopper & Traugott

3. Πρβλ. το οριστικό άρθρο της Γαλλικής *le, la* από τη δεικτική αντωνυμία *ille* της Λατινικής (Epstein 1994).

4. Βλ. για παράδειγμα την προέλευση του βοηθητικού *έχω* από το κυριολεκτικό *έχω* (Moser 1988 και Μόξερ 1993) και ανάλογα του γαλλ. βοηθητικού *avoir* (*J'ai vu*) από το βασικό λατ. ρήμα *habere* (Vincent 1982).

5. Π.χ. η αρχ. ελλην. πρόθεση *πέρα(ν)* από το ουσιαστικό η *πέρα*, βλ. Χειλά-Μαρκοπούλου (υπό δημο.).

6. Ένας εκτενής κατάλογος των συνθέστερα γραμματικοποιούμενων στοιχείων με τις αντίστοιχες πηγές προέλευσής τους περιέχεται στο Heine & Kuteva 2002.

1993, Haspelmath 1999): ποιες σημασίες με ποιες νοητικές και πραγματολογικές προϋποθέσεις και με ποιες διεργασίες μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία γραμματικών μονάδων - εμπλέκοντας έτσι στην ερμηνεία της γλωσσικής μεταβολής τη χρήση/επιτέλεση της γλώσσας, σημείο αμφιλεγόμενο και ανοιχτό στην έρευνα. Παρόλο που δεν δέχονται τον τελολογικό τρόπο λειτουργίας της γλώσσας κατά τη γλωσσική πράξη και μεταβολή, θεωρούν ότι οι εκάστοτε επιλογές των ομιλητών υπαγορεύονται από τον στόχο να μεταδώσουν το μήνυμά τους. Μέσα από τις επιλογές αυτές που ακολουθούν ασυνείδητα τις αντίπαλες αρχές της οικονομίας της γλώσσας και της μεγιστοποίησης του πληροφοριακού φορτίου προσδοκούνται παράλληλα η κατανόηση καθώς και η δέουσα αντίδραση των συνομιλητών τους. Πραγματολογικές έννοιες όπως *επικοινωνιακή επάρκεια* (efficiency), *εκφραστικότητα* (expressivity) ή *σαφήνεια* (clarity) συνδέονται ως κίνητρα με τη γραμματικοποίηση αλλά και με τη γλωσσική μεταβολή γενικότερα.

Είναι προφανές ότι οι στρατηγικές που απαιτούνται κατά την επικοινωνιακή διαδικασία στηρίζονται σε νοητικές διεργασίες, γεγονός που στην περίπτωση της γραμματικοποίησης παίρνει, σύμφωνα με τον Heine (1993), τη μορφή συγκεκριμένων νοητικών «σχημάτων» που τροφοδοτούν τις γλώσσες με υλικό γραμματικοποίησιμο. Βάσει αυτής της προσέγγισης μπορεί να απαντηθεί, π.χ., το ερώτημα, γιατί στις γλώσσες εμφανίζονται συνήθως πολύ συγκεκριμένα ρήματα (*είμαι, έχω, θέλω, πηγαίνω* κ.λπ.) που περνούν στη διαδικασία της γραμματικοποίησης και, μέσω συγκεκριμένων σημασιολογικών (ιδιαίτερα της μεταφοράς), μορφοσυντακτικών και συνηθέστατα φωνολογικών διεργασιών, μετατρέπονται σε γραμματικούς δείκτες χρόνου, άποψης ή τροπικότητας: π.χ. το ρήμα *θέλω*, όπως και το αντίστοιχο αγγλικό *will*, ανήκουν στο ίδιο νοητικό σχήμα που σημαίνει «βούληση», άρα παραπέμπουν στο μέλλον γι' αυτό και γραμματικοποιήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν και στις δύο γλώσσες για τον σχηματισμό του Μέλλοντα (βλ. Tsangalidis 1999). Η θεωρητική αυτή πρόταση, παρά τα όποια ερωτηματικά σχετικά με τις νοητικές περιοχές που επιλέγονται και το εύρος της νοητικής κάλυψης που παρέχεται στα διάφορα φαινόμενα γραμματικοποίησης, ενίσχυσε, κατά τη γνώμη μου, την προσπάθεια κατανόησης της γραμματικοποίησης και γενικότερα της γλωσσικής μεταβολής.

Από τις έννοιες που συνδέθηκαν με τη γραμματικοποίηση και συζητήθηκαν ιδιαίτερα μέχρι τώρα, είτε γιατί θεωρούνται πολύ σημαντικές για την ίδια τη διαδικασία της γραμματικοποίησης είτε γιατί την φέρουν σε αντιπαράθεση με άλλες θεωρητικές απόψεις για τη γλωσσική μεταβολή, οι πιο σημαντικές είναι η *σημασιακή διάσπαση* (split), η *μονοκατευθυντικότητα* (unidirectionality) και η *επαναδόμηση ή επανανάληψη* (reanalysis).

Ως προς την πρώτη, η οποία αναφέρεται στη δυνατότητα που παρέχει η γλώσσα στις λεξικές μονάδες-μήτρες της γραμματικοποίησης να διατηρούν παράλληλα με τη γραμματικοποιούμενη και τη μονάδα με την αρχική της σημασία (βλ. τις περιπτώσεις των ελλην *θέλω, έχω*, του αγγλ. *go* ή του γαλλ. *aller*), έχει επι-

πλέον παρατηρηθεί το εξής: το γεγονός ότι στο γραμματικοποιούμενο στοιχείο ένα ποσοστό της αρχικής σημασίας διατηρείται και καθορίζει περιοριστικά την τύχη του θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τίθεται υπό αμφισβήτηση μία από τις ισχυρότερες παραδοχές της σύγχρονης γλωσσολογίας, η αυθαιρεσία ή συμβατικότητα της γλώσσας (Traugott 1999: 178). Αυτό, κατά τη γνώμη μου, θα μπορούσε να θεωρηθεί ψευδοπρόβλημα, αφού και άλλου τύπου μεταβολές, που στηρίζονται στη μεταφορά ή τη μετωνυμία και καθορίζονται άρα από ένα αρχικό σημασιακό καμβά, δεν αναφέρονται ως περιπτώσεις αναίρεσης της συμβατικότητας. Αντίθετα, την προϋποθέτουν.

Η *μονοκατευθυντικότητα* αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της γραμματικοποίησης, σύμφωνα με το οποίο κάθε γλωσσική μονάδα που γραμματικοποιείται ακολουθεί υποχρεωτικά μονοσήμαντη πορεία: από μια λεξική μονάδα σε μια γραμματική, που μπορεί (χωρίς αυτό να είναι υποχρεωτικό) να εξελιχθεί ως το μέγιστο βαθμό γραμματικοποίησης (πρόσφωμα ή κατάληξη), αλλά όχι το αντίστροφο. Όσοι αμφισβήτησαν την μονοκατευθυντικότητα ως υποχρεωτική και μη αντιστρέψιμη πορεία μιας γλωσσικής μεταβολής επικαλούνται ορισμένες μαρτυρίες είτε αντίθετων από τις προβλεπόμενες εξελίξεων (π.χ. κλιτικοποιήσεις στοιχείων σε φάσεις μεταγενέστερες από των επιθηματικών τους λειτουργιών, βλ. Joseph 2001, Doyle 2002) είτε λειτουργικές μεταπηδήσεις/ανανεώσεις (renewal) από μία γραμματική κατηγορία σε άλλη ή επαναλεξικοποιήσεις γραμματικοποιημένων στοιχείων (π.χ. αγγλ. *to up* «υψώνω» από το γραμματικό *up* «επάνω», Giacalone Ramat 1998: 115-118- πρβλ. τον νεότερο σχηματισμό της γαλλ. λέξης *tutoyer* "μιλώ στον ενικό" από την προσωπική αντων. β' προσ. *tu*). Η απάντηση που έχει δοθεί στην πρώτη περίπτωση (Haspelmath 2004) είναι ότι είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις πραγματικών αντιπαραδειγμάτων που αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία, γι' αυτό και η μονοκατευθυντικότητα θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας από τους πιο ισχυρούς καθολικούς περιορισμούς της γραμματικοποίησης και της μορφοσυντακτικής αλλαγής εν γένει. Μάλιστα, κατά τον Haspelmath, η μονοκατευθυντικότητα συνδέεται με ορισμένες γενικές αρχές της ανθρώπινης γνωστικής ικανότητας και συμπεριφοράς, όπως η αρχή της μεταφορικής μετάβασης από συγκεκριμένους γνωστικούς τομείς σε πιο αφηρημένους (π.χ. από ένα ρήμα με συγκεκριμένη λεξική σημασία θέλω «επιθυμώ» ή έχω «είμαι κάτοχος» σε ένα στοιχείο που εκφράζει αφηρημένο (γραμματικό) περιεχόμενο: χρόνο, τροπικότητα κ.λπ.)⁷. Για το θέμα της επαναλεξικοποίησης, υποστηρίζεται ότι στην πραγματικότητα δηλώνει την ενεργοποίηση του μηχανισμού δημιουργίας νέων λεξικών στοιχείων και δεν αναιρεί τους όρους της μονοκατευθυντικότητας.

7. "The unidirectionality of grammaticalization is an indirect effect of general principles of human cognition and behaviour: the principle of metaphorical transfer from concrete to abstract domains, the principle of the salience of novelty, and the asymmetric orientation of the continuum of the phonetic and syntactic-semantic variation" (Haspelmath 1998: 322).

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αμφισβητήσεις αυτές έδωσαν την ευκαιρία στους οπαδούς της γραμματικοποίησης να αναλύσουν προσεκτικότερα τις θέσεις τους, άλλοτε ενισχύοντάς τες με περισσότερα δεδομένα και άλλοτε επαναπροσδιορίζοντας τα βασικά τους σημεία. Για παράδειγμα, η Traugott στις νεότερες δημοσιεύσεις της (1999: 181) δέχεται ότι η μονοκατευθυντικότητα, παρόλο που καθορίζει σε μέγιστο βαθμό τη διαδικασία της γραμματικοποίησης, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί αποκλειστικό στοιχείο ενός τελεστικού ορισμού της, εφόσον υπάρχουν ορισμένα αντιπαράδειγματα και αναφέρονται περιπτώσεις αλλαγής της λειτουργίας ενός στοιχείου (π.χ. μιας πτώσης) χωρίς να διαπιστώνονται χαρακτηριστικά γραμματικοποίησης. Θα συμφωνήσω, ωστόσο, με την τελική της εκτίμηση ότι, παρά ορισμένα αντιπαράδειγματικά φαινόμενα, υπάρχουν πολλά άλλα, σε πολλές γλώσσες του κόσμου, που στηρίζουν τη μονοκατευθυντικότητα κι αυτό δεν μπορεί να είναι τυχαίο.

Η πορεία ενός γλωσσικού στοιχείου από λεκτικό σε γραμματικό περνά υποχρεωτικά μέσα από δομικές ανακατατάξεις που επαναπροσδιορίζουν τον ρόλο του και τη σχέση του με τα υπόλοιπα στοιχεία συνταγματικά και παραδειγματικά. Η συνταγματική του αναδιάταξη συνδέθηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, με την έννοια της επανάλυσης (reanalysis), γνωστού μηχανισμού από παλιά της γλωσσικής μεταβολής, ιδιαίτερα στον χώρο της γενετικής σχολής (Langacker 1977, Lightfoot 1979). Υπάρχουν όντως περιπτώσεις γλωσσικής μεταβολής που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά για τη μία ή την άλλη θεωρητική άποψη (π.χ. στην εξέλιξη ενός κύριου ρήματος σε βοηθητικό). Όπως, όμως, σημειώνουν οι Horpper & Traugott (1993: 48), παρόλο που η επανάλυση θεωρείται σημαντικός μηχανισμός γλωσσικής μεταβολής, αυτό δεν σημαίνει ότι κάθε επανάλυση οδηγεί σε φαινόμενα γραμματικοποίησης. Υπάρχει μάλιστα και η άποψη (Haspelmath 1998) ότι ο συσχετισμός των δύο εννοιών δεν είναι απαραίτητος, αν ληφθούν υπόψη οι προϋποθέσεις που καθορίζουν τη λειτουργία τους (π.χ. η επανάλυση, αντίθετα με ό,τι ισχύει στη γραμματικοποίηση, δεν συνδέεται με σημασιολογική ή φωνητική μεταβολή των στοιχείων και είναι αντιστρέψιμη). Κατά την άποψή μου, η βασικότερη διαφορά που επισημαίνεται (πέρα από τη φορμαλιστική ή μη περιγραφή του φαινομένου) είναι ο σταδιακός χαρακτήρας της γραμματικοποίησης έναντι της άμεσης ή απότομης επανάλυσης της γενετικής σχολής. Θα πρόσθετα μάλιστα ότι το γενικότερο (και στην ουσία ανοικτό) θέμα υποστήριξης ενδιάμεσων κατηγοριών σύστοιχων των διαφόρων σταδίων γραμματικοποίησης, αποκλείεται εξ ορισμού στη γενετική θεώρηση. Υπ' αυτή την έννοια, μια συζήτηση συσχετισμού των δύο εννοιών θα είχε νόημα μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις και με διευρυμένο το πεδίο της επανάλυσης, όταν δηλαδή διαπιστώνεται ότι οι διαδοχικές σημασιοσυντακτικές μετατοπίσεις ενός στοιχείου σε κάποια φάση υπαγορεύουν ή δικαιολογούν την ένταξή του σε συγκεκριμένη, διακριτή -και πάντως γραμματικής/λειτουργικής υφής, κατά τα οριζόμενα- κατηγορία.

Πέρα από τα ειδικά προβλήματα που προαναφέρθηκαν, οι πρόσφατες έ-

ντονες αμφισβητήσεις της γραμματικοποίησης ως ιδιαίτερου μηχανισμού γλωσσικής μεταβολής ή ως νέας θεωρητικής πρότασης για την ερμηνεία της γλωσσικής μεταβολής (βλ. ενδεικτικά Campbell (ed.) 2001, Joseph 2001 και 2004) εστιάζουν γενικά σε ερωτήματα που έχουν σχέση με το ίδιο το περιεχόμενο της (αν δηλ. η γραμματικοποίηση συνιστά ενιαία εξελικτική διαδικασία ή σύνολο διαδικασιών και κυρίως ποια είναι η σχέση της με τους άλλους, γνωστούς ήδη από την ιστορική γλωσσολογία, μηχανισμούς της γλωσσικής μεταβολής, αναλογία, επανάλυση κ.λπ.). Κατά την άποψη του Joseph, η γραμματικοποίηση είναι περισσότερο το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας και όχι η ίδια η διαδικασία. Θεωρεί μάλιστα ότι με την πρεσβυόμενη συνένωση των παραπάνω μηχανισμών σε μια εξελικτική συνέχεια, η έρευνα κινδυνεύει να οδηγηθεί σε μια απλουστευτική εξέταση της γλώσσας και των μεταβολών της, σε μια θεώρηση περισσότερο τυπολογική παρά ακραιφνώς και σχολαστικώς ιστορική με μια μέθοδο που καταλήγει να είναι ανιστορική (ahistorical) και α-συγχρονική (asynchronic) (Joseph 2004: 54-61).

Παρά την κριτική που δέχεται (ή επιδέχεται), η γραμματικοποίηση παραμένει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και, όπως επισημαίνουν οι Fischer, Norde & Perridon (2004: 1), έχει καθιερωθεί ως ένας από τους πιο ανθηρούς χώρους της ιστορικής έρευνας της γλώσσας. Η απήχισή της είναι εντυπωσιακή και απασχολεί όχι μόνο την ιστορική, λειτουργική και τυπολογική γλωσσολογία αλλά και εκπροσώπους της γενετικής θεωρίας (βλ. ενδεικτικά Roberts & Roussou 2003 και Lightfoot 2003). Εκείνο, εντέλει, που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η ευρύτατη ενασχόληση με φαινόμενα γραμματικοποίησης σε ποικίλα γλωσσικά συστήματα ανέδειξε πολλά ενδιαφέροντα θέματα αλλά και προβλήματα γλωσσικής περιγραφής, κατάταξης στοιχείων, ρευστότητας ή οριοθέτησης των γραμματικών κατηγοριών, αντιμετώπισης της ενδοσυστηματικής ποιικιλίας, αντιπαράθεσης χρήσης και συστήματος, σχέσης νοητικών διεργασιών και γλώσσας, σχέσεων πραγματολογίας και συστήματος. Παραμένουν, ωστόσο, ανοιχτά αρκετά προβλήματα, όπως η σχέση γραμματικοποίησης και λεξικοποίησης (βλ. Lehmann 2002), ο ρόλος της συχνότητας ή ο καθορισμός των ορίων της γραμματικοποίησης, και άλλα που έχει επισημάνει η Traugott (1999: 181): ο έλεγχος για τυχόν επιρροή εξωγλωσσικών παραγόντων, η αναζήτηση της γενεσιουργού αιτίας του φαινομένου κ.λπ. Η πιο σοβαρή επισήμανση είναι ίσως αυτή που σημειώνει ο Vincent (1999): η γραμματικοποίηση δεν έχει ακόμη πείσει ότι είναι μια συγκροτημένη και πλήρως σχηματοποιημένη (όχι υποχρεωτικά φορμαλιστική) θεωρία.

Παρ' όλα αυτά, η γραμματικοποίηση ως γλωσσικό φαινόμενο και ως ισχυρό θεωρητικό ρεύμα είναι μια πραγματικότητα. Οι διαγλωσσικές κανονικότητες που ήρθαν στο φως, αν μη τι άλλο, βοηθούν στην κατανόηση ενός σημαντικού τμήματος του γραμματικού μηχανισμού της γλώσσας. Είναι επίσης αναμφισβήτητο ότι η μεγάλη ερευνητική δραστηριότητα γύρω από αυτό το θέμα ενδυνάμωσε τη μελέτη και προώθησε τον προβληματισμό για την ερμηνεία της γλωσσικής μεταβολής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Campbell, L. 2001: "What's wrong with grammaticalization?" In L. Campbell (guest ed.), 113-161.
- Campbell, L. (guest ed.) 2001: *Grammaticalization: A Critical Assessment. Language Sciences* 23: Special Issue. Pergamon.
- Chila-Markopoulou, D. 2000: "The indefinite article in Greek. A diachronic approach". *Glossologia* 11-12: 111-130.
- Doyle, A. 2002: "Yesterday's affixes as today's clitics: A case-study in degrammaticalization". In I. Wischer & G. Diewald (eds.), 67-81.
- Epstein, R. 1994: "The development of the definite article in French". In W. Pagliuca (ed.), 63-80.
- Fischer, O., Norde, M. & Perridon, H. (eds.) 2004: *Up and down the Cline - The Nature of Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins.
- Fischer, O., Norde, M. & Perridon, H. 2004: "In search of grammaticalization". In O. Fischer, M. Norde & H. Perridon (eds.), 1-16.
- Giacalone Ramat, A. 1998: "Testing the boundaries of grammaticalization". In A. Giacalone Ramat & P. J. Hopper, *The Limits of Grammaticalization*, Amsterdam: Benjamins, 107-127.
- Harris, M. & Ramat, P. (eds.) 1987: *Historical Development of Auxiliaries*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haspelmath, M. 1998: "Does grammaticalization need reanalysis?" *Studies in Language* 22: 315-351.
- Haspelmath, M. 1999: "Why is grammaticalization irreversible?" *Linguistics* 37: 1043-1068.
- Haspelmath, M. 2004: "On directionality in language change with particular reference to grammaticalization". In O. Fischer, M. Norde & H. Perridon (eds.), 17-44.
- Heine, B. 1993: *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B. 1994: "Grammaticalization as an explanatory parameter". In W. Pagliuca (ed.), 255-287.
- Heine, B., Claudi, U. & Hünnemeyer, F. 1991: *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Heine, B. & Kuteva, T. 2002: *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, P.J. & Traugott, E.G. 1993: *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, B. 2001: "Is there such a thing as 'grammaticalization'?" In L. Campbell (guest ed.), 163-186.

- Joseph, B. 2004: "Rescuing traditional (historical) linguistics from grammaticalization theory". In O. Fischer, M. Norde & H. Perridon (eds.), 45-71.
- Joseph, B. & Pappas, P. 2002: "On some recent views concerning the development of the Greek future system". *Byzantine and Modern Greek Studies* 26: 247-273.
- Langacker, R. 1977: "Syntactic reanalysis". In C.N. Li (ed.), *Mechanisms of Syntactic Change*. Austin: University of Texas Press.
- Lehmann, C. 1985: "Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change". *Lingua e Stile* 20: 303-318.
- Lehmann, C. 1995: *Thoughts on Grammaticalization*. München/Newcastle: LINCOM Europa.
- Lehmann, C. 2002: "New reflections on grammaticalization and lexicalization". In I. Wischer & G. Diewald (eds.), 1-18.
- Lightfoot, D. 1979: *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lightfoot, D. 2003: "Grammaticalization: Cause or effect?" In R. Hickey (ed.), *Motives for Language Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 99-123.
- Meillet, A. 1912: "L'évolution des formes grammaticales". *Scientia* 12 (reprinted in A. Meillet, 1948, *Linguistique historique et linguistique générale* 1, Paris: E. Champion, 130-148).
- Moser, A. 1988: *The History of the Perfect Periphrases in Greek*. Doctoral Dissertation, University of Cambridge.
- Μόζερ, Α. 1993: «Γραμματικοποίηση και βοηθητικά ρήματα». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 14: 161-175.
- Nikiforidou, K. 1996: "Modern Greek as: A case study in grammaticalization and grammatical polysemy". *Studies in Language* 20: 599-632.
- Pagliuca, W. (ed.) 1994: *Perspectives on Grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Roberts, I. & Roussou, A. 2003: *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, E. C. 1999: "Grammaticalization and lexicalization". In K. Brown, J. Miller & R. E. Asher (eds.), *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*, Amsterdam: Elsevier, 177-183.
- Traugott, E. C. & Heine, B. (eds.) 1991: *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Tsangalidis, A. 1999: *Will and tha: A Comparative Study of the Category Future*. Thessaloniki: University Studio Press.
- Vincent, N. 1982: "The development of the auxiliaries HABERE and ESSE in Romance". In N. Vincent & M. Harris (eds.), *Studies in Romance Verb*, London: Croom Helm, 71-96.
- Vincent, N. 1999: "The evolution of c-structure: Prepositions and PPs from Indo-European to Romance". *Linguistics* 37: 1111-1153.
- Wischer, I. & Diewald, G. (eds.) 2002: *New Reflections on Grammaticalization*.

Amsterdam: Benjamins.

Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. 2001: «Θέλω να... αλλά δεν θα... Φαινόμενα γραμματικοποίησης και τροπικής πολυεκμετάλλευσης». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 21: 822-833.

Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. (υπό δημ.) «Από την ιστορία του πέρα(ν)». *Γλωσσικός Περίπλους*. Αθήνα: Τομέας Γλωσσολογίας Παν/μίου Αθηνών, 387-397.